

**ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСНА РАДА
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР
ЕКОЛОГО-НАТУРАЛІСТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ
УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ**

ПРИВАБЛЮВАННЯ ПТАХІВ

ТЕРНОПІЛЬ 2013

**ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСНА РАДА
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЦЕНТР
ЕКОЛОГО-НАТУРАЛІСТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ
УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ**

ПРИВАБЛЮВАННЯ ПТАХІВ

ТЕРНОПІЛЬ 2013

Рекомендовано до друку методичною радою Тернопільського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді (ОЕНЦ)
(протокол №1 від 31.01.2013р.)

Рецензент: Герц І. І., директор (ОЕНЦ)
Кухарська Т.А., заступник директора
з навчальної роботи (ОЕНЦ)

Укладач: Березіцька М.М. керівник гуртків (ОЕНЦ)

В даних інструктивно-методичних матеріалах висвітлено загальні питання охорони птахів та способи приваблювання їх на нові місця гніздування (підгодовування, виготовлення та розміщення штучних гніздовищ та ін.).

ЗМІСТ

Передмова.....	6
Наукові основи охорони і раціонального використання птахів.....	7
Шкідники лісів, садів і полів та боротьба з ними.....	8
Причини зникнення деяких видів птахів.....	9
Способи приваблювання птахів.....	10
Штучні насадження для приваблювання птахів.....	10
Приваблювання птахів – дуплогніздників.....	12
Шпаки.....	12
Синиці.....	15
Підкоришники.....	17
Повзики.....	18
Плиски.....	18
Мухоловки.....	18
Горихвістки.....	20
Сиворакші.....	20
Галки.....	20
Сови.....	20
Дятли.....	20
Приваблювання відкритогніздових птахів.....	20
Славки, солов'ї.....	21
Коноплянки.....	21
Щигли.....	21
Зеленяки.....	21
Кільчасті горлиці.....	21
Білі лелеки.....	22
Приваблювання водоплавних птахів.....	22
Гніздівлі для качок.....	22
Підгодовування птахів.....	25
Список використаної літератури.....	26
Додатки	

Передмова

Охорона і приваблювання птахів – ефективний метод природоохоронного виховання учнів, прищеплення їм любові до природи рідного краю. Птахи – доступний об’єкт для спостережень. Їх можна бачити скрізь: у парках, скверах, садах, лісах, на полях, біля водойм, у містах і селах. Птахи ведуть активний спосіб життя в усі пори року. Виконуючи роботу з охорони та приваблювання птахів, учні зможуть розширити свої знання про природу. Водночас вони набудуть певних політехнічних знань. Адже птахи приносять велику користь народному господарству, знищуючи комах – шкідників сільського і лісового господарства, мишовидних гризунів тощо. Вони належать до компонентів біологічного методу боротьби з шкідниками. Важливими заходами охорони птахів і їх приваблювання є виготовлення штучних гніздівель і підгодовування. Створенням штучних укриттів, підгодівлею можна заохотити птахів гніздитися в тих місцях, де вони будуть найбільш корисними, а також збільшити кількість птахів у певному районі.

Виготовлення штучних гніздівель, підгодовування птахів цілком посильні для учнів будь-якого віку. При цьому учні дістають можливість набути певних трудових навичок, застосувати свої знання на практиці, взяти участь у виконанні державних завдань охорони, відтворення та раціонального використання тваринного світу.

Наукові основи охорони і раціонального використання птахів

Охорона природи, зокрема тваринного світу, спирається на обґрунтування заходів, які сприяють поновленню чисельності видів та раціонального використання ресурсів.

Науковою основою охорони природи взагалі і птахів зокрема є екологічний комплексний підхід до використання природних ресурсів.

Коли мова йде про охорону чи приваблювання птахів, як правило, мають на увазі корисні для людини види: мисливські птахи, птахи, що знищують шкідників сільського і лісового господарства, декоративні тощо. У природі не існує ні шкідливих, ні корисних видів рослин чи тварин. Усі вони займають в екосистемах певне місце. Поняття “корисні і шкідливі види” виникло лише з початком господарської діяльності людини. Крім того, це може залежати від часу, місця, чисельності, умов існування та інших причин. Наприклад, горобці вигодовують свої пташенят тільки комахами та іншими безхребетними, але в другій половині літа, збираючись великими зграями, можуть завдавати чималої шкоди сільськогосподарським культурам. Навіть шпаки, яких ми приваблюємо як корисних, восени, особливо в країнах Південної Європи, завдають великої шкоди виноградникам, і з ними ведуть боротьбу.

Недостатнє знання екології деяких видів призвело до неправильної оцінки їх значення. Так, хижих птахів донедавна знищували, вважаючи шкідливими. Тепер їх охороняють, більшість з них занесені до Червоної книги України. Ці птахи знищують шкідників полів, лісів, відіграють важливу роль у природному доборі.

Отже, щоб визначити господарське значення птахів, необхідно вивчити зв'язки між птахами і середовищем, у якому вони існують. Це насамперед трофічні зв'язки. Адже птахи

використовують для живлення різні види тварин і рослин, що знаходяться на різних трофічних рівнях в екосистемах, приносячи відчутну користь народному господарству. Вони впливають на чисельність інших тварин, що в свою чергу живляться рослинами, і підтримують певною мірою відносну рівновагу в біосфері. Наприклад, у Карпатах бук плодоносить не щороку. Проте після врожайного на букові горішки року в лісі з'являється багато гризунів. У свою чергу збільшується кількість хижих птахів, зокрема сов, які живляться гризунами. Причому в такі роки птахи роблять повторні кладки, відкладають більше яєць. Усе це пов'язано з наявністю великої кількості їжі. У неврожайний рік гинуть миші, зникають хижі птахи, ті що залишаються не роблять повторних кладок і відкладають менше яєць.

Інший приклад. У Закарпатті на околиці села Лескового у червні 1966 року з'явилося багато полівок (на площі 0,25 га за добу відловили понад 200 гризунів). Відразу ж там з'явилась велика кількість сов, канюків, шулік, боривітрів, лелек, сорокопудів, сорок, круків. Незабаром чисельність гризунів стала незначною. Рівновага була відновлена.

Лише на науковій основі можна проводити заходи (меліоративні роботи, створення штучних водойм, вирубування лісів тощо), які докорінно змінюють умови існування цілих орнітологічних комплексів, передбачати зміни у фауні птахів, визначати, якими видами можна компенсувати втрачені, щоб у загальному екологічному балансі не відчувалася відсутність аборигенних видів і не проявлялась негативна роль нових форм.

Потребує попередніх досліджень збагачення орнітофауни новими видами за допомогою акліматизації та інтродукції. Новий вид може виявитися досить стійким і витіснити місцеві види, а також розмножитися настільки, що завдаватиме шкоди. Наприклад, чорний дрізд, чечітка, жайворонок та інші види, корисні в Європі, виявилися шкідливими в Новій Зеландії.

У завезених у нові умови видів може змінитися екологія, фенологія, спадковість. Вони можуть стати шкідниками сільськогосподарських культур, занести паразитів чи збудників хвороб тощо. Тому, перш ніж завозити птаха в нові райони, детально вивчають його екологію, враховують можливі наслідки акліматизації.

Особлива увага приділяється науковим основам охорони рідкісних і зникаючих видів птахів. Створюються заповідні території в місцях, де ще збереглися такі види; з'ясовується доцільність завезення птахів у місця попереднього гніздування, розробляються методи розведення зникаючих видів птахів у неволі з наступним випусканням їх у природу.

Птахів, як і інших тварин, треба не лише охороняти, а й розумно регулювати їхню чисельність. Адже надмірна охорона (як і надмірне використання) деяких об'єктів живої природи позначається на інших видах екосистеми. Тому лише науково обгрунтоване раціональне використання і поновлення запасів біологічних ресурсів дає можливість зберегти всі види тварин для блага людини.

Шкідники лісів, садів і полів та боротьба з ними

Щорічно шкідники полів, лісів і садів — комахи завдають великих збитків в народному господарстві.

За підрахунками на одній березі з 20 тисячами листочків живе 680 000 комах, а на одному великому дубі — їх мільйони. Під корою сосни на 1 кв.м. поверхні дерева налічується до 4 тисяч жуків та їх личинок, а на 1га трав'яного мохового покриву — 125 мільйонів комах та павукоподібних.

Тисячі людей у нашій країні працюють в галузі розробки методів боротьби з комахами-шкідниками зелених насаджень. Існує кілька методів боротьби з ними: механічний, хімічний, біологічний. Перші два методи трудомісткі і дорого коштують.

Так, обпилення лісу отрутою з літака обходиться в 3 рази дорожче, ніж обпилення такої ж площі полів. Крім того, при обприскуванні і, особливо, обпилюванні з літаків гине чимало корисних тварин.

Понад 100 видів птахів, що гніздяться у нас, живляться комахами. Тисячі найшкідливіших комах знищує кожен комахоїдний птах.

Активно винищують ворогів зелених насаджень — шкідливих комах дрібні комахоїдні птахи, а також чорногуз, куріпка і деякі водоплавні та хижі птахи.

Ненажерливість птахів разюча. Багато птахів з'їдає корму у ваговому відношенні значно більше, ніж вони важать самі. Так, на Звенигородській дослідній станції Московського державного університету провели дослід по годівлі у неволі птахів, різних за розміром, в результаті якого одержали такі дані: вага їжі, з'їденої вівчариком за добу, становить 190% ваги самої пташки, воловим очком — 180%, білою пліскою — 126%, сорокопудом-жуланом — 115%. На волі птахи з'їдають корму значно більше. Переверіено, що корольок знищує від 8 до 10 мільйонів дрібних комах за рік, ластівка ловить до 1 мільйона мошок, комарів і попелиць. Боривітер приносить своїм пташенятм щодня в середньому по 7 ховрахів та по 4 мишовидних гризуни, на місяць для його пташенят потрібно 270 гризунів, які могли б знищити близько 6 га посівів. Одна сова з'їдає за літо до 1000 сірих полівок і мишей, це зберігає 1 тонну зерна.

Грак знищує за рік понад 8 тисяч дротяників, личинок коваликів, хрущів і хлібних жуків, бурякових довгоносіків, сарани та ін. Зграя граків за 1-2 дні може очистити від шкідників поле площею 6-10 га.

Комахи-шкідники не становитимуть небезпеки для плодових садів, якщо сади заселені синицями або шпаками. Одна пара синиць за літо знищує шкідників на 40 плодових деревах. Шпаки добре очищають дерева, заражені гусеницями ільмового нігтьохвіста та ін.

Дятли, шукаючи їжу, обдирають кору дерев, уражену жуками-короїдами, від землі до самої верхівки і цим полегшують лісникам визначати заражені дерева.

У лісах на площі в 1 га знаходять собі притулок в середньому 2-3 пари птахів, тоді як для очистки лісу від шкідників їх треба значно більше. Масові напади комах-шкідників стали так часто повторюватися, що лісогосподарські організації прийшли до висновку про необхідність систематичного приваблювання птахів у ліси. З цією метою в лісах за останні роки передбачають зручні місця для гніздування, в яких влаштовують і розвішують штучні гніздовища, які, як правило, завжди заселяються птахами.

Поряд із заходами по збагаченню фауни наших лісів птахами, їх захисту і охороні в спеціальних державних заповідниках, у приваблюванні корисних птахів у зелені зони міст повинні приймати участь широкі кола населення, особливо учнівська молодь, тисячі школярів України.

Якщо 20-30% від загальної кількості школярів візьмуть безпосередню участь у справі охорони пернатих, то вони зможуть виготовити і розвішати сотні тисяч гніздовищ.

Слід врахувати, що процес виготовлення гніздовищ в школах може стати цікавою і надзвичайно корисною темою практичних занять і сприяти вихованню у молоді любові до природи.

Причини зникнення деяких видів птахів

Птахи здавна привертали увагу людини. Завдяки тому, що вони літають, можуть співати, нерідко мають яскраве забарвлення, їх можна частіше побачити або почути, ніж інших тварин. Птахів приручали, полювали на них, використовували в боротьбі з шкідниками лісових і сільськогосподарських рослин. Тому охороняти птахів почали значно раніше, ніж природу в цілому.

Незважаючи на позитивне ставлення людини до більшості птахів, чимало видів зникло. Вимирання видів, як і виникнення нових, — закономірний процес еволюції, однак відбувається він дуже повільно. За підрахунками деяких зарубіжних учених, тривалість існування виду птахів у середньому близько двох мільйонів років.

Людина вже багато тисячоліть помітно впливає на чисельність тварин, зокрема птахів, особливо великих за розмірами, на яких було зручніше полювати, безкрилих, що не могли втекти. Палеонтологічні дані, наскальні зображення тощо свідчать, що в Північній Америці близько 3 тисяч років тому людина була причетна до зникнення велетенського лелеки, великого хижого птаха тератори, що мав масу понад 20 кг. У Новій Зеландії понад тисячу років тому був знищений безкрилий гігантський птах моа.

З тих давніх часів залишилося дуже мало відомостей про вплив людини на птахів. Лише з 1600 року існують відомості, за якими можна простежити долю деяких тварин. Міжнародна спілка охорони природи почала вести облік зникаючих видів птахів саме з цієї дати. Установлено, що на планеті зникло 100 видів птахів, а 600 загрожує зникнення.

Ось кілька прикладів: на острові Маврикій в Індійському океані жили великі нелітаючі голуби – дронти, що були майже вдвічі більші за гуску. Голландці, які висадилися на цей острів у 1598 р., вбивали дронтів киями, збирали їхні яйця. Останнього птаха було вбито в 1681 р., тобто через 82 роки після появи на острові перших поселенців. Близьких родичів дронта-додо і дронта-самітника, що жили на інших островах, незабаром також було знищено.

На узбережжі Північної Атлантики жили безкрилі гагарки. Їх легко вбивати киями, збирали яйця на скелях. До XII ст. цих птахів було знищено майже скрізь (Скандинавія, Британія та ін.), за винятком Ісландії і Ньюфаундленду. Біля узбережжя Північної

Америци вони зникли на початку XIX ст., а останніх двох птахів було вбито біля південно-західних берегів Ісландії у 1844 р. У 1852 році повністю винищено лабрадорську гагу, яка населяла північну частину Атлантичного узбережжя Північної Америки. Вже на початку XX ст. зникли каролінські папуги на південному сході США. Останній птах дожив у неволі до 1914 р. Немає вже європейського ібіса, у 1898 р. мисливці винищили заради пір'я останню гавайську нектарницю.

Яскравим прикладом нерозумного винищення птахів є історія мандрівного голуба, що населяв Північну Америку. Чисельність його досягала кількох мільярдів особин. Відомі колонії до 130 млн. птахів. Європейці, які прибули в Америку, почали винищувати голубів ще в XVII ст.: стріляли, ловили сітками. У 1881 р. в парках Нью-Йорка близько 20 тисяч молодих голубів використовували як мішень для стендової стрільби. І вже через 10 років ці птахи взагалі стали рідкісними. Одні вчені вважають, що останнього голуба у природі було вбито у 1899 р., інші, – що в 1907 р. Одна голубка дожила до 1914 р. у Цінцінатському зоопарку (США).

Надмірне полювання в минулі часи спричинило різке зменшення чисельності багатьох мисливсько-промислових видів. Періодична мода на прикраси з пір'я призвела майже до повного винищення ряду видів райських птахів, колібрі, чапель та ін. Навіть на початку XX ст. був ще великий попит на шкурки, голови і пір'я птахів, які використовували для прикрас. Росія вивозила сотні тисяч шкурок в Австрію, Німеччину і Францію. Для прикрас щороку вбивали до 300 мільйонів птахів.

Отже, деякі види птахів зникли через нерозумне ставлення до них людини. Однак багато видів (більшість хижих птахів, стрепет, дрофа, журавлі, колпиця, чорний лелека, деякі види куликів, мартинів, горобиних), які хоч і дожили до наших днів, стали рідкісними, і їм також загрожує зникнення.

Способи приваблювання птахів

Приваблювати птахів можна різними способами. Найкращим з них є створення сприятливих умов для гніздування, охорони та підгодовування.

На окультурених територіях кількість гніздових птахів невелика (до 1 пари на гектарі), що зумовлюється незначною кількістю природних дупел у садах і парках, де їх замазують цементом. Мало тут місць і для відкритогніздових птахів. Саме в садах і парках птахи потребують допомоги людини. Розмноження — найголовніший період у річному житті птахів. Від нього залежить кількість залишеного потомства особин, здатних знищувати шкідників сільського і лісового господарств, кількість, що доповнює наші мисливські запаси дичини тощо. Ось чому людина зацікавлена в створенні для птахів найсприятливіших умов у період гніздування. Приваблювати птахів у цей час найкраще за допомогою штучних гніздівель. Цей спосіб не потребує великих матеріальних затрат. Крім того, вдале гніздування в штучних гніздівлях сприяє виробленню рефлексів у птахів на ці гніздівлі.

У негніздовий період штучні гніздівлі мають не менше значення, ніж у гніздовий. Вони є місцями відпочинку птахів, як удень, так і вночі. Особливо велике значення мають штучні гніздівлі під час снігопадів, дощів, ожеледі, сильного вітру й великих морозів.

У шпаківнях та синичниках регулярно ночують повзики, великі, блакитні та інші синиці, іноді строкаті дятли, дрібні сови й деякі інші птахи.

Штучні насадження для приваблювання птахів

Більшість видів птахів на час гніздування шукає в лісових масивах відлюдні, тихі місця, зручні для гнізд дупла, чагарники.

Таких місць у приміських зелених зонах стає все менше і менше. Ділянки лісу, де збереглися зарості чагарників та дуплисті старі дерева, не слід без особливої потреби вирубувати, тому що вони служать притулком для багатьох корисних комахоїдних та деяких хижих птахів, які не можуть самостійно продовжувати дерево (синиці, підкоришники, повзики, вертишийки, мухоловки, горихвістки та ін.).

Не треба також знищувати в лісових масивах з усієї площі ґрунтового покриву опале листя, тому що в ньому відшукують їжу різні птахи (солов'ї, дрозди, вільшанки, горихвістки, вівчарики та ін.). Шелест листя попереджає птахів, які гніздяться на землі, про наближення ворогів.

Для укриття птахів від їх ворогів і організації зручних місць для гніздування створюють групи штучних насаджень. Штучні насадження для захисту птахів являють собою замкнуту групу дерев і чагарників на ділянці площею 60-100 м².

Для створення густих заростей добирають спеціальні породи кущів і дерев, розсаджують їх у певному порядку на ділянці і регулярно підрізають. Такі групи насаджень необхідно розміщувати в лісосмугах, в насадженнях вздовж доріг, на узліссях і галявинах лісових масивів, на схилах балок і ярів, по берегах водоймищ.

Не слід насаджувати рослини, які можуть служити місцем для розмноження шкідливих комах або грибків (наприклад, барбарис).

Породи дерев для захисногніздових насаджень повинні добре переносити обрізування і добре після цього кущитись.

Необхідно пам'ятати, що птахи уникають жити гнізда на рослинах з гладенькою і слизькою корою.

Через кілька років після посадки, коли крони дерев зімкнуться, їх зрізують під пень. Не обрізують лише чагарники, які розміщені на межі ділянки насаджень, кілька окремих дерев і груп чагарників. Наступного року після зрізування вся площа

являтиме собою непроникну гущавину переплетеної порослі. Через рік-два після першої обрізки глід і граб треба зрізати вдруге, залишаючи через кожні 5-6 кроків гніздові стовбурці. Верхівки дерев треба підрізувати з таким розрахунком, щоб навколо місця зрізу утворювались кільця з молодих пагонів, які дають хорошу основу для гнізд.

Надалі, коли кільця будуть надто затінені, а зарості почнуть рідшати, насадження треба вдруге зрізати під пень (або до половини висоти дерева), а потім через кожні 5-6 років регулярно зрізувати рослини під пень. Зрізувати насадження треба окремими ділянками, восени, щоб не турбувати пернатих, які там гніздяться.

Густота заселення птахами в утворених таким чином насадженнях за підрахунками визначається приблизно так: одне гніздо на 5-8 м² площі зелених насаджень: в плодових живоплотах птахи гніздяться щільно — на 29,2 м довжини огорожі припадає одне гніздо; в ялинових заростях одне гніздо спостерігається через кожні 17 м.

Для прискорення утворення основ для гнізд рекомендуються зв'язувати кілька пагонів дерева або куща в пучок берестом або скрутками з верболозу.

Такі пучки віток слід робити в закритих місцях, в густих заростях, щоб врятувати гнізда від хижаків.

Дуже важливо при посадці підбирати такі рослини, які птахи використовують для влаштування гнізд. Так, наприклад, на невеликих ялиночках влаштовують свої гнізда лісові завірушки, вівчарики. В групах невеликих ялин любить гніздитись співучий дрізд. На великих ялинах гніздяться корольки, снігурі, чижі, шишкарі та багато інших птахів.

Лох, обліпиху, глід, терен, степову вишню, білу акацію, шипшину та інші колючі чагарники вибирають для гніздування дрібні пташки. Такі чагарники часто заселяються сорокопудом-жуланом, іноді чорнолобим сорокопудом, які люблять нанизувати не з'їдену здобич на колючки цих рослин.

Тополя пірамідальна, осокир, осика приваблюють дятлів, які легко видовбують в дірчастому дереві дупла.

Несприятливими для гніздування птахів вважаються клени, особливо ясенелистий, ясені, а з кущів — акація жовта.

Для зелених насаджень слід вибирати рослини, плодами яких птахи живляться. Відомо, що в харчуванні комахоїдних птахів у другій половині літа ягоди служать важливою підтримкою, а в холодні дощові дні — майже єдиним кормом. Тому ягоди на деревах і кущах приваблюють багатьох пролітних птахів. У лісі пролітні дрозди (співучий, чорний, горобинник, деряба) живляться ягодами протягом двох-трьох місяців і одночасно знищують шкідників, які збираються на зимівлю в лісову підстилку. Пізньої осені дрозди різних видів охоче затримуються на ірзі, каркасі, ялівці, горобині, бузині. В безводних, посушливих районах ягоди служать для птахів основним джерелом волог.

Бузина чорна дуже розростається, рясно плодоносить щороку, зберігаючи ягоди до пізньої осені; жимолость татарську, незважаючи на гіркий смак її ягід, охоче поїдають птахи, особливо кропив'янки; плоди горобини — хороша їжа для дроздів, взимку — для снігурів. Їх охоче їдять також вільшанки, кропив'янки та інші дрібні пташки.

Обліпіха дає дуже соковиті плоди, її ягоди вже до вересня з'їдають птахи; ягоди ірги досягають рано, і ними охоче живиться багато птахів; глід, посухостійка і солевитривала рослина, якщо його висадити в полезахисних смугах, може бути кормовою базою для фазанів і сірої куріпки.

Плоди шовковиці поїдає багато птахів, навіть деякі зерноїдні; кизильник приваблює небагатьох птахів, і його плоди з'їдаються пізно, після горобини, обліпіхи та ін. До рослин-ягідників відносяться також малина, глід, крушина, ожина, шипшина, черемха, бересклет, каркас і ялівець. Вовчі ягоди птахи не зачіпають.

Густі зарості живоплоту і ягідних кущів у садах, особливо

агруса і малини, створюють хороші умови для гніздування птахів (вівчарика-пересмішника, садової очеретянки, вільшанки та ін.).

Колючі рослини живоплоту (глід, лох, вишня степова, терен) утворюють таку непроникну зелену стіну, крізь яку важко пролазити тваринам, особливо кішкам. Такі чагарники служать надійним укриттям для місцевих птахів, а також місцем тимчасового притулку для багатьох перелітних пташок: горихвісток, вільшанок та ін. При появі хижака (яструба-перепелятника, наприклад) дрібні пташки ховаються в заростях чагарників.

Нові стави і водоймища в зелених зонах міст України приваблять водоплавних та багатьох інших птахів, тому що більшість дрібних птахів любить влаштовувати гнізда тільки поблизу водоймищ, як наприклад: сочевиці, варакушки, білі плиски, більшість очеретянок (садова, болотяна, цвіркун, частково барсучок), вертлява синиця-ремез; деякі з очеретянок в'ють гнізда тільки на очереті (очеретяна, дроздовидна та ін.). Всі перелічені птахи — комахоїдні.

Вздовж берегів необхідно утворювати місцями смуги чагарникових насаджень шириною 10-20 м, включаючи до них тополі, верби, з пуху яких ремези роблять біля самої води висячі гнізда. У гніздах, що розташовані в посадках по берегах водоймищ, птахи звичайно живуть ціле літо.

Отже, для приваблювання птахів у зелені зони міст і селищ України, поряд з існуючими, треба створювати групи штучних насаджень.

Приваблювання птахів – дуплогніздників

Більшість птахів-дуплогніздників належить до дрібних видів ряду горобиних. Такі птахи, як шпаки, великі й блакитні синиці, польові горобці, сірі і строкаті мухоловки, білі плиски, повзики та деякі інші охоче селяться в межах населених пунктів.

Деякі види птахів віддають перевагу тим чи іншим об'єктам живлення, контролюють певні ділянки дерев. Так, синиці, горобці, шпаки знаходять поживу в кроні дерев, повзики, підкоришники — на стовбурах, шпаки, крутиголовки, одуди — на землі.

Незайнятість гніздівлі не можна розцінювати як непридатність її до заселення.

Можливо, хтось турбує птахів уночі. Не виключена можливість, що на даній площі гніздівель розвішано більше, ніж потрібно, гніздова територія птаха не відповідає нормі або птахам не вистачає корму. У Канівському заповіднику провели такий дослід. Навколо місця підгодівлі з осені розвішали на відстані 10-30 м синичники. Навесні тут оселилися три пари великих синиць, у яких з'явилося по 11 пташенят. Птахів увесь час підгодовували, проте, коли пташенята трохи підросли, припинили підгодівлю. Виявилося, що природного корму їм не вистачало — пташенята в одному із синичників почали погано рости, відставати в масі.

Для приваблювання птахів недостатньо вивісити правильно виготовлені синичник або шпаківню, слід враховувати біологію птахів. На певній території треба розвішувати гніздівлі різного типу для різних видів. Не можна часто заглядати в гніздівлю, щоб не турбувати птахів.

Отже, не кількість розвішаних гніздівель дає добрий результат, а правильність їх виготовлення, розвішування у відповідних місцях, догляд, часткова підгодівля птахів і їх охорона.

Шпаки

Шпаки (близько 80%) та інші птахи заселяють дощаті шпаківні.

Шпаківню, основну модель якої показано на мал. 1, виготовляють з двох дощок, найкраще соснових. Одна з них має бути завдовжки 91 см, завширшки 13 см, а друга відповідно 88 і 17 см. Товщина обох дощок 2-2,5 см.

Дощки обстругують рубанком тільки з одного боку, а також у місцях їх скріплення. Це роблять для того, щоб дошки щільніше прилягали одна до одної і між ними не було ніяких щілин, крізь які всередину шпаківні задував би вітер чи потрапляла вода.

Мал. 1. Основна модель шпаківні.

Ні в якому разі не можна обстругувати дошку з обох боків. Стінки всередині шпаківні повинні бути шершаві, щоб птахи, а тим більше пташенята, могли б в разі потреби легко вилазити з гніздівлі.

Дощку завширшки 13 см розмічають так, щоб з неї вийшло дві бокові стінки завдовжки по 32 см, низ кришки і дно по 13 см (мал. 2). Після цього її розпилюють.

Мал. 2. Розмітка дощок для шпаківні.

З другої дошки повинні вийти передня і задня стінки завдовжки по 32 см і кришка — 24 см. Якщо є можливість, краще кришку зробити з обопола, як показано на мал. 3.

Півкруглою стамесою або коловоротом у дошці, призначеній для передньої стінки, роблять круглий отвір (льоток) діаметром 4,7 см, крізь який птах залазитиме у шпаківню. Льоток має бути віддалений на 5 см від верхнього краю передньої стінки. Отвір потрібно зачистити рашпілем.

Мал. 3. Шпаківня з кришкою з обопола.

Мал. 4. Передня стінка шпаківні з квадратним льотком.

Якщо неможливо зробити отвір зазначеним способом, тоді треба вирізати частину передньої стінки в одному з верхніх кутів (мал. 4). Але шпаківні з таким отвором птахи заселяють не завжди охоче. Довжина і ширина отвору повинні бути не меншими 4,5 см, при рівно прибитій кришці. Щоб закріпити шпаківню, з дошки вирізають рейку завдовжки 50-60 см і завширшки 5-6 см.

Збиваючи шпаківню, насамперед прибивають задню стінку до рейки. Цвяхи, що виступають на зовнішньому боці рейки, загинають. Рейка має виступати зверху і знизу шпаківні. Після цього до дна шпаківні прибивають бокові, передню і задню стінки так, щоб верхня частина їх була на одному рівні і кришка щільно прилягала до всіх стінок. Треба стежити, щоб кінці цвяхів не виступали всередину шпаківні. До кришки прибивають низ і пробують, чи легко він заходить у шпаківню. Якщо він

заходить туго, краї підрізують. Це необхідно для того, щоб можна було зняти кришку шпаківні, коли дерево в негоду розбухне. Кришку не треба прибивати, бо, перевіряючи шпаківню, доведеться щоразу відкривати її. Можна залишити кришку прикритою або зробити в стінці й нижній частині її отвір, у який вставити дротину чи цвях.

Закріплювати шпаківню без рейки на дереві краще алюмінієвим дротом. З одного боку шпаківні дріт прикріплюють наглухо, а з другого — гачком накидають на цвях. Це дає змогу вішати шпаківню на бічних гілках біля стовбура, на стінах будівель.

Крім описаної моделі шпаківні, є багато інших, але для їх виготовлення потрібно більше часу. Основний принцип будови цих шпаківень такий самий, але кришка в них похила назад, наперед чи на обидва боки (мал. 5). Щоб виготовити таку кришку, дошки стінок треба різати під кутом, а це не кожний учень зможе добре зробити.

Мал. 5. Різні моделі шпаківень.

Шпаківню, виготовлену з нових дощок, найчастіше вивішують не фарбуючи. Звичклі до такого типу гніздівель шпакі селяться в них. Дуже зручною є шпаківня К. М. Благосклонова (мал. 6), передню і задню стінки якої та кришку роблять з обопола, боки, низ кришки і дно — з дощок. Розміри шпаківні такі самі, як і основної моделі.

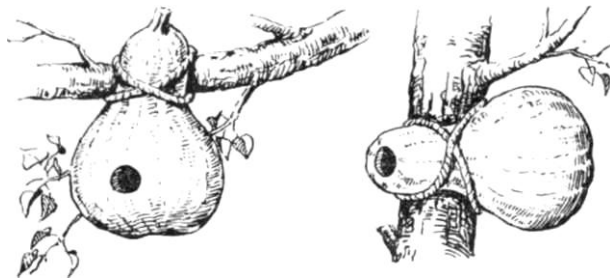

Мал. 6. Шпаківня з обапола.

Коли шпаківня готова, на одну з бічних стінок її прибивають ще шматок обапола, протилежною стінкою шпаківню прикріплюють до дерева. Вартість таких шпаківень менша, бо дістати обапіл легше, ніж дошку. До того ж така шпаківня нагадує частину дерева, і птахи краще в ній поселяються.

Можна робити шпаківні й із самого обапола, якщо товщина його 2-2,5 см. Але такі шпаківні важкі.

Крім гніздівель з дощок, для приваблювання шпаків розвішують також дуплянки, зроблені з суцільного дерева. Рекомендувати їх можна для територій, де є багато дерев з м'якою чи гнилою серцевиною.

Мал.7. Гарбузові гніздівлі.

Для шпаків дуплянки слід робити з внутрішнім діаметром 13-15 см і висотою не більш як 32 см.

Також шпаків та синиць приваблюють гарбузовими гніздівлями (мал. 7). В гарбузах роблять отвори для льотка і розвішують їх ще з осені. Синиці виїдають вміст гарбузів і навесні влаштовують у них свої гнізда. В таких гніздівлях можуть гніздитися й інші птахи (горихвістки, сірі мухоловки), якщо зробити льоток відповідного розміру. Для таких гніздівель використовують гарбузи, верхній шар яких не псується на морозі й не гние.

Розвішують шпаківні в парках і садах, на узліссі (шпаки уникають гніздитися в суцільних лісових масивах), у полезахисних смугах, у деревних насадженнях уздовж доріг.

Шпаки люблять гніздитися колоніями, тому можна недалеко розвішувати шпаківню від шпаківні. На одному дереві найкраще прикріплювати по одній шпаківні. Кількість шпаківень на 1 гектарі площі в різних місцевостях може бути неоднаковою — в середньому від 5 до 30. Це зумовлено тим, що шпаки живляться не лише біля місця гніздування, а й літають за кілька кілометрів на поля, луки.

Шпаківню бажано спрямовувати льотком у бік, протилежний домінуючим весняно-літнім вітрам. Розвішувати шпаківні треба на висоті 5-10 м від землі, щоб вони були трохи нахилені вниз льотком і нижче, особливо в тих місцях, де птахи гніздяться кілька років підряд і звикли до гніздування в даній місцевості. Так, у Канівському заповіднику шпаківні розвішували на висоті 3 м, а після того, як птахи в них оселилися, відклали яйця й вивели пташенят, їх для регулярної перевірки поступово спустили на висоту зросту людини. Перевіряти шпаківні треба обов'язково, бо в них можуть оселитися інші птахи чи загинути найменші з пташенят, яких слід видалити. Під час перевірки шпаківню знімають і відносять убік. Тут виймають пташенят (краще, коли вони ще не зовсім оперені й мало реагують на людину), кладуть у мішечок, замінюють мокру чи вологу підстилку потертим, м'яким сіном. Якщо є паразити (мухи-кровососи, кліщі, блохи), шпаківню пропалюють паяльною лампою. Обробляти шпаківню

отрутохімікатами, призначеними для знищення різних комах, не можна, бо пташенята можуть загинути, а дорослі птахи покинути гніздівлю. Перевіряють шпаківню не довше 20-30 хвилин, після чого її вішають на місце. Довго турбувати птахів своєю присутністю не можна.

Коли пташенята вилетять з гнізда, шпаківню вичищають, пропалюють паяльною лампою. Звільнену від залишків гнізда шпаківню можуть зайняти шпаки для повторної кладки або інші птахи.

Останнім часом незначна частина шпаків залишається зимувати, хоч і не щорічно. Вони тримаються взимку в населених пунктах, де знаходять поживу біля тваринницьких ферм, у місцях годівлі свійських тварин, біля м'ясокомбінатів, складів тощо.

У кладці 4-9 блакитних яєць. Самка відкладає щодня по одному яйцю і насиджує 11-13 днів. Пташенята перебувають у гнізді 20-23 дні, а потім відлітають у місця, багаті на їжу. Дорослі птахи іноді роблять у тій самій шпаківні другу кладку.

Синиці

Штучні гніздівлі для синиць називаються синичниками. Виготовляють їх, як і шпаківні, з різного матеріалу (дошок, дерева, кори, гарбузів тощо).

Синичники з дошок мають таку саму форму, як і шпаківні основної моделі (мал. 1), але менші за розмірами. Синичники виготовляють так: беруть дві дошки завдовжки 75 і 77 см і завтовшки 2 см. Перша повинна бути завширшки 14 см, друга — 10 см. З вузької дошки роблять дві бокові стінки завдовжки по 28 см, низ кришки і дно — по 10 см, з ширшої — передню і задню стінки завдовжки по 28 см і кришку — 18 см. Виходить синичник розміром 14×14×28 см. Кришку краще робити з обопола завширшки 15 см. Діаметр льотка для великої синиці має бути 2,9-3 см, для інших птахів, що гніздяться в синичниках, — 3-3,2 см. Льоток роблять на відстані 4 см від верхнього краю передньої стінки. Прикріплюють синичник до дерева або підвішують його на сучки так

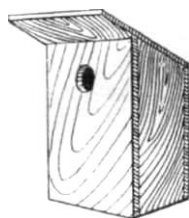
само, як і шпаківню. Синичники можуть бути й більших розмірів — 20×20×28 см. їх можна робити і з квадратним отвором (3×3; 3,5×3,5 і 4×4 см) в одному з верхніх кутів передньої стінки (мал. 4). Такі синичники простіше виготовляти.

Синичники роблять також з одно - або двопохилим дахом. Проте в синичниках з похилим наперед дахом залишається багато невикористаної площі між задньою стінкою і кришкою. Крім того, льоток у таких синичниках дуже наближений до дна. Синичники з двопохилим дахом гарні на вигляд, нагадують невеличкий будиночок, але їх можуть виготовляти лише учні, добре обізнані із столярною справою (мал.8).

Мал. 8. Синичник з двопохилим дахом.

Роблять синичник з двопохилим дахом так: беруть три дошки, одна завдовжки 56 см, завширшки 14 см, друга завдовжки 50 см, завширшки 10 см, третя 20 см завдовжки, 17 см завширшки. Товщина дошок 2 см. Далі розмічають лінії розрізу дошок на частини гніздівлі. Для цього відкладають з обох боків дошок по 21 см, а потім — по 14 см. Утворені чотири точки сполучають двома лініями навхрест. По цих лініях і треба розпиляти дошки. При цьому дошку спочатку розпилюють по одній лінії не до кінця, але так, щоб вона не переламалася. Потім її розпилюють по другій лінії, після чого продовжують розпилювати по першій в кожному відрізаному шматку. Дошку, що піде на бокові стінки, розпилюють у товщину під кутом 45°. Діаметр льотка для великої синиці 2,9-3 см. Синичники з похилим дахом показано на мал. 9.

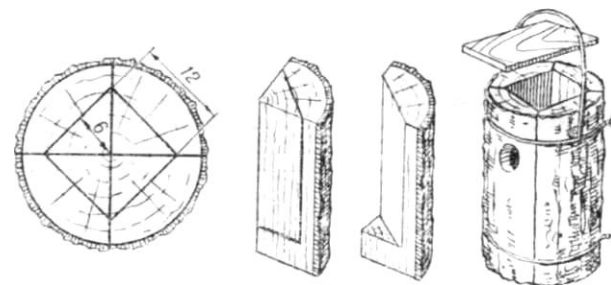
Мал. 9. Синичник з похилим дахом

Також добрими гніздівлями для синиць є дуплянки, хоч вони непогано оселяються і в дощатих гніздівлях.

Для дуплянок використовують осику, вербу, сосну тощо. Колодки мають бути завтовшки 20 см. Їх розрізають на шматки завдовжки 25-28 см. Якщо колодка дуплиста, серцевину виймають або підчищають стамескою, щоб внутрішній діаметр дуплянки був 10-12 см (у лісових господарствах для цього користуються 10-сантиметровим свердлом). Якщо колодка не трухлява й не дуплиста, її розрізають на шматки завдовжки 32-34 см. Потім кожний розколують на чотири частини. В кожній з них пилкою роблять надріз на відстані 6 см від майбутнього нижнього краю з внутрішнього боку, який видалятимуть. Залишена частина серцевини завтовшки 6 см і буде дном гніздівлі (мал. 10). Після цього роблять льоток, збивають чотири частини дуплянки цвяхами чи зв'язують дротом і прикріплюють кришку. Дуплянки розвішують на бічних гілках дерева. Найкраще робити їх з вільхи.

В лісостеповій зоні можна виготовляти гніздівлі з березової кори. Для цього з берези завтовшки 7-9 см з трухлявою серцевиною стамескою чи ножом видаляють її, а замість дна і кришки вставляють чопики, які зовні стягують дротом, щоб вони не випадали. Льоток 2,9×2,9 або 3×3 см прорізують ножом. Зверху прикріплюють шматок кори у вигляді кришки. Такі гніздівлі розвішують на березах. У них селяться синиці малих розмірів

(гаїчки, чубаті, блакитні). Слід пам'ятати, що такі гніздівлі недовговічні і, крім того, їх часто псують дятли.

Мал. 10. Схема виготовлення дуплянки з колодки та загальний вигляд дуплянки.

Можна також виготовляти дуплянку-сучок. Її роблять з добре висушеного дерева з м'якою серцевиною і обов'язково з корою. Край, яким дуплянка прикріплюватиметься до дерева, зрізують під кутом. Внутрішній діаметр її має бути 8-9 см. Льоток можна робити збоку або в торцевій частині. Розвішувати такі дуплянки потрібно на деревах, кора яких схожа на кору самої дуплянки. Такі дуплянки нагадують природні дупла, і їх охоче заселяють синиці малих розмірів.

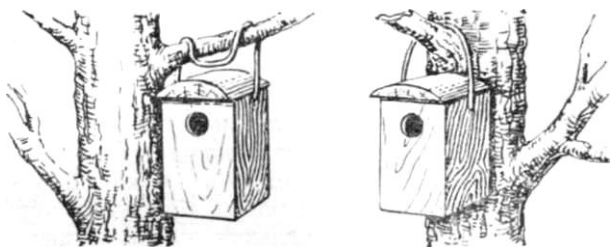
Синичники треба вивішувати з осені, щоб у них могли ночувати синиці, які залишаються зимувати в даній місцевості (дорослі птахи ведуть осіле життя) або які прилітають до нас з північного сходу.

Гніздівлі, вивішені навесні, заселяються рідше. В них мостять гнізда синиці, які в нас не зимують, або оселяються птахи під час другої чи третьої кладки. Розвішувати синичники треба серед деревної рослинності. Синиці охоче селяться в гніздівлях, схованих серед гілок. У місцях, де птахів можуть турбувати пішоходи, синичники потрібно розвішувати на висоті від 3 до 6 м. У місцевостях, де птахам загрожують коти, синичники слід розміщувати на стінах будівель, куди б ці тварини не могли залізти. У фруктових садах їх можна розвішувати нижче і, по можливості, у кроні груш. В індивідуальних садибах синичники краще

чіпляти на висоті, трошки вищій від зросту людини, щоб їх можна було зняти і перевірити.

У насадженнях з невеликою кількістю деревної рослинності можна розвішувати по одному синичнику, у великих насадженнях — до 10 на 1 гектарі. Відстань між синичниками має бути не меншою 50 м, а в полезахисних смугах — 100-150 м. У зручних для гніздування місцях, де протягом року підготовують синиць, особливо взимку та в гніздовий період, можна розвішувати гніздівлі навіть на відстані 20-30 м навколо місця підгодівлі.

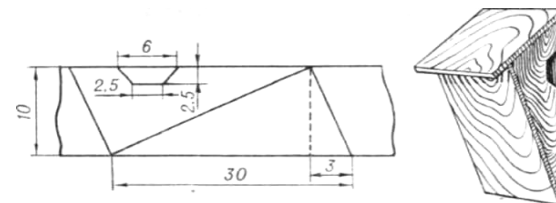
Великі синиці заселяють штучні гніздівлі дуже рано — в другій половині квітня. Перші яйця самка відкладає в недобудоване гніздо і не насиджує їх, а прикриває шерстю, мохом і лише тоді, коли в гнізді буде 7-8 яєць, починає не постійно насиджувати. Остаточо птах сідає на гніздо, коли в ньому 9-11 яєць (перша кладка). Яйця білого кольору з червоними цяточками. Насиджування триває 13-15 днів. Пташенята залишають гніздо на 18-20-й день. Вдруге самка починає відкладати яйця, коли пташенята першої кладки ще не залишили гніздо. Іноді відкладає яйця в старе гніздо, іноді оселяється в іншому синичнику. В другій кладці буває 5-7 яєць.

Мал. 11. Способи розвішування гніздівель за допомогою петель.

Підкоришники

Підкоришники гніздяться в щілинах дерев, під відсталою корою, зрідка — в дуплах.

Мал. 12. Гніздівля підкоришника (розмічання дощок для розпилювання та загальний вид).

Для приваблювання цих дуже корисних і нечисленних мешканців наших лісів і парків виготовляють клиноподібні гніздівлі. Щоб вийшла одна гніздівля, беруть дошку 2,5 см завтовшки, 33 см завдовжки і 10 см завширшки. Її розмічають, як показано на мал. 12. Льоток роблять у бічній стінці. Він повинен бути 5-6 см завдовжки і 2,5 см завширшки.

Добре, коли краї льотка сходять нанівець. Кришку роблять розміром 10×12 см. Бажано, щоб краї кришки виступали на 1 см. Для цього потрібно мати дошку 11 см завширшки. Виготовляти гніздівлі для підкоришників досить складно, тому учні мають робити це під керівництвом учителя трудового навчання.

Гніздівлі для підкоришників прикріплюють на стовбурах дерев на висоті, трохи вищій за зріст людини.

Підкоришники займають штучні гніздівлі дуже рано – в третій декаді квітня вони вже відкладають яйця. Яйця білого кольору з червоними цяточками у вигляді віночка на одному з боків. У кладці 5-8 яєць. Насиджування триває 12-13 днів.

Пташенята з'являються в перших числах травня і залишають гніздо через 17-18 днів. Підкоришники дуже страждають від строкатих дятлів, які легко роздовбують кору і поїдають пташенят.

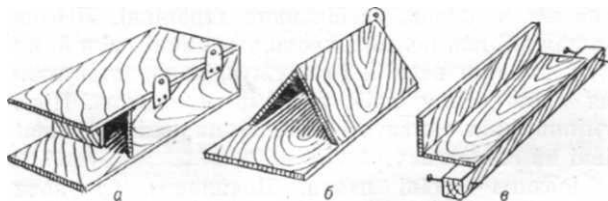
Повзики

Повзики здебільшого оселяються в дуплянках. Але іноді вони займають гніздівлі, зроблені з дощок, здебільшого шпаківні. Льоток у шпаківні для повзика трохи завеликий, ніж йому потрібно. Але птах його звужує, використовуючи для цього глину, гній, які змочує слиною. Цією сумішшю він замазує і всі щілини, які є в шпаківні чи синичнику.

Повзики — осілі птахи. Починають будувати гнізда дуже рано — в березні. Вистеляють гніздо корою сосни. Яйця білі з коричнево-червоними цяточками. В кладці до 9 яєць. Насиджування триває 16-17 днів. Пташенята залишають гніздо через 22-24 дні. Повзики дуже страждають від польових горобців, які вбивають їхніх пташенят за кілька днів до вильоту, щоб зайняти гніздівлю.

Плиски

Для приваблювання білих плик рекомендується гніздівлі ящикового типу розміром 14×14×30 см (мал. 13, а). Щоб виготовити таку гніздівлю, беруть одну дошку 60 см завдовжки і 14 см завширшки, з неї роблять дно і дах. Друга дошка повинна бути 40 см завдовжки, 10 см завширшки. З неї роблять бічні стінки.

мал.13. Гніздівля для плик (а, б, в)

Для задньої стінки дошка має бути 10×10 см, для передньої — 10×7 см. Перед льотком кріплять горизонтальну площину, по якій птахи можуть заходити всередину гніздівлі.

Для плик можна виготовляти також двопохилі гніздівлі розміром 12×20×25 см (мал. 13, б). Щоб така гніздівля краще трималася на стіні будівлі, до задньої стінки прибивають планку 5 см завширшки і 30 см завдовжки.

Плиски оселяються також у гніздівлях, які мають форму куточків (мал. 13, в). Але такі гніздівлі для них менш придатні.

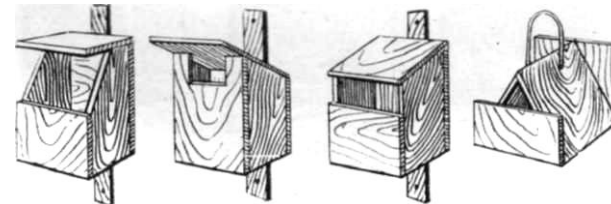
Прикріплюють плісочники до стіп будівель на висоті 3-5 м. У місцях, де нема котів, їх можна розвішувати й на меншій висоті.

Оселяються білі плиски здебільшого поблизу води. Прилітають вони досить рано, після скресання водойм. Яйця сірого кольору, з темними плямками. В кладці 6 яєць. Насиджування триває 12-13 днів. Пташенята з'являються в другій половині травня. Залишають гніздо на 13-14-й день.

Мухоловки

На території України гніздиться 4 види мухоловок: сіра, строката, білошийка і мала. Мала мухоловка в штучних гніздівлях не оселяється.

Сіра мухоловка оселяється в гніздівлях ящикового типу різної конструкції.

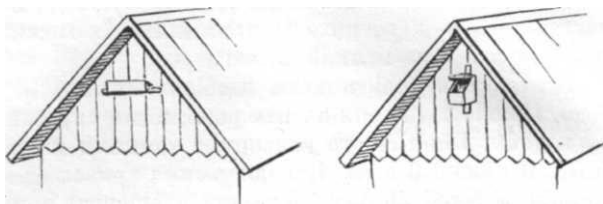
мал.14. Напіввідкриті гніздівлі для сірих мухоловок.

Одні особини займають шпаківні з круглим отвором, інші — гніздяться в напіввідкритих ящиках (мал. 14), «куточках» тощо.

Напіввідкриті гніздівлі роблять розміром 12×12×12 см з льотком заввишки 5 см прямокутної форми. Виготовляють їх з дощок 1-2 см завтовшки, різної конструкції. Найкращою вважається гніздівля з наперед нахиленим або прямим дахом.

Розвішують гніздівлі на стінах будинків так, щоб перед гніздівлею була відкрита площа без дерев (двір, город). Добре їх чіпляти під двопохилим дахом будівлі.

Мухоловки сірі також добре селяться в «куточках» (мал. 13, в), які можуть бути різної довжини, що залежить від місця прикріплення. Найчастіше їх роблять з дощок 1 см завтовшки. Найкращі розміри 20×10×5 см. Прибивають «куточки» у кутку двопохилого даху будівлі (мал. 15).

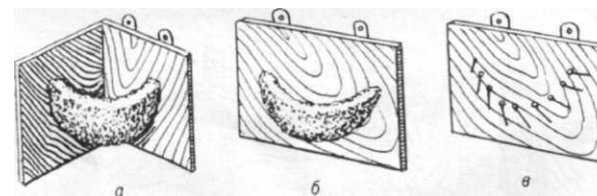

Мал. 15. Місце розвішування гніздівель на будинках з двопохилим дахом.

Кращими штучними гніздівлями для сірих мухоловок є цементно-алебастрові «гнізда», які також використовують для приваблювання сільських ластівок. «Гнізда» роблять двох видів (мал. 16 а, б).

Беруть одну чи дві дошки розміром 10×10 см або 12×12 см. За формою гнізда набивають цвяхи завдовжки 4 см так, щоб вони виступали на 2,5-3 см (мал. 16, в). Потім з дерева роблять форму,

яка відповідає внутрішньому розміру гнізда. Поклавши на дошку з цвяхами дерев'яну форму так, щоб цвяхи були на відстані 0,5 см, обкладають її одним шаром мокрого паперу. Це роблять для того, щоб суміш цементу й алебастру (1:1) не приставала до дерева. Шар суміші повинен бути завтовшки 1 см. Прикріплюючи таку гніздівлю над вікном, залишають відстань 6-7 см від рами до верхньої частини гніздівлі. Таку саму відстань треба залишити, прикріплюючи гніздівлю під дахом, балконом чи іншою нависаючою частиною споруди. Практично з чотирьох боків будівлі може гніздитися чотири пари сірих мухоловок.

Мал. 16. Цементно-алебастрові гніздівлі (а,б – загальний вигляд, в – цвяхи забиті у вигляді букви “С”)

Сірі мухоловки прилітають у кінці квітня — на початку травня. У кладці буває 5-6 яєць. Насиджування триває 12-13 днів. Пташенята залишають гніздо на 13-14-й день.

Строката мухоловка оселяється в синичниках і шпаківнях з льотком 3-3,2 см. Птах охоче займає маломірні гніздівлі розміром 14×14×14 см. Льоток у них має бути округлої форми діаметром 3-3,2 см або квадратної форми діаметром 3,5×3,5; 4×4 см.

Штучні гніздівлі для цих птахів розвішують недалеко від галявини, просіки або на її краю. Льоток повинен бути спрямований до галявини, просіки й не дуже захищений серед

гілок, щоб до нього був вільний підліт. Висота прикріплення гніздівлі — 3-5 м від землі. Птахи краще оселяються в гніздівлях, вивішених у насадженнях середнього віку (30-90 років). На гектар лісу повинно бути 10-15 гніздівель. Відстань між ними 15-20 м.

Ці птахи прилітають у квітні. В кладці буває по 5-7 блакитних яєць. Насиджування триває 13 днів. Пташенята залишають гніздо через 15-16 днів.

Горихвістки

На Україні зустрічається два види горихвісток: звичайна і чорна. Горихвістка звичайна оселяється в гніздівлях з льотком 4-4,5 см. Це можуть бути синичники, шпаківні. Розвішувати їх слід у лісах, парках, садах. У садах гніздівлі можна чіпляти на жердинах, на деревах верхнього ярусу з негустою кроною. Відстань між двома гніздівлями має бути 80-100 м, а висота від землі — 4-7 м.

Горихвістки прилітають у квітні. У кладці 5-9 яєць блакитного кольору. Пташенята залишають гніздо на 14-16-й день.

Сиворакші

Сиворакші заселяють дощаті гніздівлі розміром 20х20х30 см з діаметром льотка 10 см. Розвішують їх на висоті 4-8 м недалеко від галявини.

Крім того, ці птахи займають нори, які можна зробити в урвищах. Нори повинні мати діаметр 9-10 см, розширення до 20-22 см у кінці нори птахи роблять самі.

Ці птахи прилітають у квітні. В кладці 4-6 яєць. Пташенята залишають гніздо в липні.

Галки

Галки оселяються в дощатих гніздівлях розміром 20х20х30 см з діаметром льотка 7-8 см. Льоток повинен бути на відстані 6 см від верхнього краю передньої стінки. Дошки для гніздівлі беруть 2,5-3 см завтовшки. Форма гніздівлі така сама, як і в

основної шпаківні (мал. 1). Льоток не обов'язково робити круглий, він може бути квадратним і міститися в верхньому куті передньої стінки. Розвішують гніздівлі на високих будівлях і високих деревах.

У кладці 4-8 яєць. Насиджування триває 18-20 днів. Пташенята залишають гніздо в другій половині червня.

Сови

Сови гніздяться як у гніздівлях ящикového типу, так і в дуплянках. Совка (сплюшка), сич хатній гніздяться в шпаківнях з льотком 6-7 см. Невеликі сови (сіра сова) займають гніздівлі розміром 22х22х35 см з діаметром льотка 15 см. Розвішувати такі гніздівлі треба біля галявин.

У приваблюванні сов середнього і великого розмірів на Україні немає системи. Тому на це треба звернути особливу увагу. Таких сов можна приваблювати, розвішуючи в лісі гніздівлі, як для сиворакш і галок.

У кладці сови буває 4-7 яєць, зрідка — до 9 (сіра сова). Насиджування триває більше місяця. Через місяць після вилуплення пташенята залишають гніздо.

Дятли

Відомі випадки гніздування великого строкатого та сірійського дятлів у дуплянках. Для дуплянок використовують осику, вербу. Діаметр льотка має бути 5 см. Внутрішній діаметр гніздівлі — 13-14 см. Виготовляють дуплянки так, як для синиць. Дуплянки з м'якою деревиною дають змогу дятлам, особливо сірійському, у якого дзьоб ніжніший, ніж у великого строкатого дятла, змінювати форму всередині гніздівлі. Дно дуплянки повинне мати форму чаші, і його посипають тирсою.

Гніздівлі для великих строкатих дятлів вивішують у лісі (особливо охоче дятли селяться в дуплянках у соснових

лісах) на висоті 6-7 до 12 м. Для сірійського дятла, синантропного виду, дуплянки розвішують на висоті 5-7 м на деревах поблизу саду в населених пунктах.

У кладці дятлів 5-7 яєць білого кольору. Насиджування триває 10-13 днів. Пташенята залишають гніздо на 20-22-й день.

Приваблювання відкритогніздових птахів

Приваблювати відкритогніздових птахів значно важче, ніж птахів-дуплогніздників. Це зумовлено тим, що їхні гнізда доступніші для різних хижаків, деяких гризунів. Для приваблювання відкритогніздових птахів необхідно створювати мікростації, де птахи змогли б мостити гнізда. Однією з умов їхнього гніздування є вибір місця, де можна добре замаскувати гніздо. Тому відкритогніздові птахи іноді ховають свої гнізда під різні укриття, а деякі навіть оселяються в дуплах.

Приваблюючи відкритогніздових птахів, по-перше, слід враховувати їхню біологію та умови гніздування кожного виду (в лісі, на луці, на полі, біля болота чи на узліссі і т. д.). По-друге, треба брати до уваги, що птахи одного виду гніздяться більш-менш в однакових умовах, хоча кожна пара може оселитися в трохи відмінних місцях. По-третє, місце має бути зручним для побудови гнізда і його прикріплення.

Приваблювання відкритогніздових птахів несумісне з утриманням котів і собак.

Славки, солов'ї

Чорноголова, яструбина, сіра, садова славки охоче селяться в нижній частині кущів, а солов'ї — біля їх основи чи на землі. Щоб привабити цих птахів, потрібно зв'язати гілки для утворення перехрестя чи підрізати гілки так, щоб утворилися кільця. Славки мостять гнізда на висоті від 0,2 до 2-3 м. Гніздо має чашоподібну форму. В кладці 4-6 яєць, птахи насиджують їх 11-14 днів. У цей час їх ні в якому разі не можна турбувати, особливо в перші дні насиджування.

Прилітають славки на початку травня. До цього часу необхідно закінчити всі роботи в місці їх приваблювання.

На початку травня прилітають і солов'ї. В кладці у них 4-6 буро-оливкових яєць. Насиджує самка 13-14 днів. Пташенята залишають гніздо через 11-12 днів.

Коноплянки

У садах, парках, де є живі огорожі з кущів, у тому числі й бузку, гніздяться коноплянки. Ці птахи живуть у нас майже протягом року, збираючись узимку великими зграями. Як і славки, солов'їв, дроздів, цих птахів цінують не лише за те, що вони знищують комах, а й за їх чудовий спів. Щоб створити зручні місця для гніздування коноплянок, треба кущі підрізати, залишаючи 15-20 см пагона, що виріс над попереднім зрізом.

У кладці 4-6 блідо-зелено-блакитних яєць з плямами червоно-бурого і темно-фіолетового кольору. Насиджування триває 13-14 днів. Пташенята залишають гніздо на 13-15-й день.

У таких місцях іноді гніздяться сорокопуди-жулани. Проте вони частіше селяться в місцях, де гілки підрізують на висоті 1,5-2,0 м. Ці птахи хоч і приносять користь, знищуючи комах, однак вони небажані в місцях гніздування дрібних птахів, яких можуть поїдати.

Щигли

Для приваблювання птахів, особливо щиглів, краще підрізати крони дерев у населених пунктах, надаючи їм шароподібної форми, а також насаджувати дерева з шароподібною короною. У кладці щигля 4-5 зеленкуватих чи блакитнуватих яєць з плямами фіолетово-бурого або фіолетово-сірого кольору. Самка насиджує 13-14 днів. Пташенята залишають гніздо на 13-15-й день.

Зеленяки

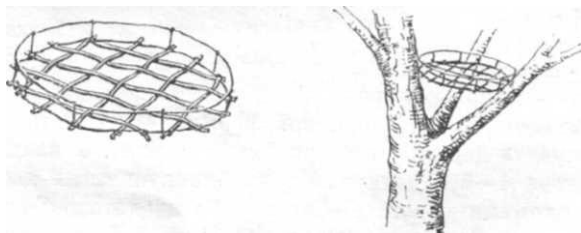
Для приваблювання цих птахів рекомендується в населених пунктах насаджувати ялину у вигляді декоративних угруповань (5-6 ялин, 6-7 беріз). Крім ялини можна садити інші вічнозелені

дерева або куці (тую, біоту, самшит), які добре ростуть на півдні України.

У кладці зеленяків 4-6 яєць. Самка насиджує 12-14 днів. Пташенята залишають гніздо на 13-17-й день.

Кільчасті горлиці

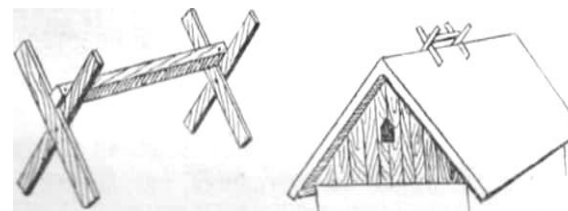
Для приваблювання кільчастих горлиць слід зробити штучну основу для їхньої гніздівлі. Її можна сплести з лози, а краще — з дроту. Діаметр основи має бути 15-20 см, відстань між сплеченими дротинками — 0,5-1,0 см. Спочатку роблять хрестоподібну основу з двох дротин, а потім спірально прикручують тонким дротом основний дріт або роблять обруч з дроту чи лози, до якого хрестоподібно прикручують гілочки (мал. 17). Можна підрізати дерева так, щоб у місцях зрізу на майбутній рік утворилось кільце, в якому ці птахи зроблять гніздо. Доцільно також прикріплювати спеціальні гніздові підставки. Це дві дошки розміром 16×16 см, збиті під кутом 120°.

Мал.17. Основа гнізда для кільчастої горлиці.

Білі лелеки

Останнім часом білі лелеки (чорногузи) потребують певної турботи людини. Адже солом'яні дахи в селах замінили на залізнi, шиферні, черепичні. Тому, щоб лелека загніздився, потрібно створити відповідну підставку (підгніздник). Відповідно до форми даху роблять козла розміром 1×1 м (мал. 18).

Мал. 18. Основа для гнізда білого лелеки і розміщення її на даху.

На деревах із зрізаною верхівкою також можна облаштовувати місця для гніздування чорногуза.

Приваблювання водоплавних птахів

На невеликих водоймах, ставках, водосховищах гніздиться багато водоплавних і болотяних птахів: крижнів, сірих качок, чирків-тріскунків і свистунків, нирків чубатих, лисок, болотяних курочок, пастушків тощо. Деякі з них оселяються в штучних гніздівлях. Їх можуть виготовити учні під керівництвом працівників мисливських господарств.

Гніздівлі для качок

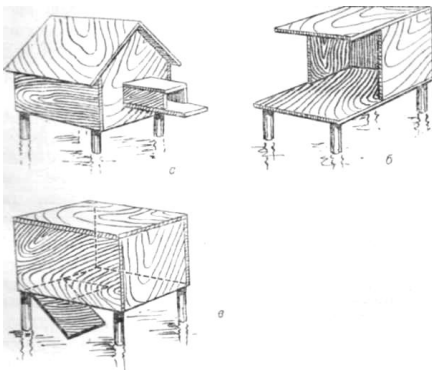
У природних умовах більшість качок гніздиться на землі серед трав'янистої рослинності, під різним укриттям, у старих гніздах сорок, ворон. А деякі з них оселяються в норах. Однією з біологічних особливостей качиних є утворення пар ще до гніздування, тобто восени чи на місцях зимівлі. Тому розставляти гніздівлі треба дуже рано, як тільки скреснуть водойми. Слід враховувати особливості водойми, коливання води, наявність надводної рослинності тощо. Різні види качок займають однакові штучні споруди.

Гніздівлі ящикового типу можуть мати різну конструкцію і бути значно довговічнішими, ніж зроблені з очерету, лози, гілок

сосни. Їх виготовляють з дощок 2,5 см завтовшки, виставляють на чотирьох стовпах різної висоти, яка залежить від рівня води, або розвішують на кущах і деревах.

Пропонуємо кілька конструкцій гніздівель ящикового типу.

1. Ящик розміром 35×30 см, висота — 30 см, вхід у вигляді труби діаметром 18×18 см, довжина 10-15 см. Нижня дошка труби повинна бути на 10 см довшою, щоб качки могли на неї сідати (мал. 19, а).

Мал. 19. Ящикні гніздівлі для качок: а) в трубою; б) з площадкою перед льотком; в) з льотком знизу.

2. Ящик розміром 40×40 см, висота — 30 см (мал. 19, б). Перед відкритою частиною ящика є підставка 20 см завширшки, на яку качки сідають. Дах ящика виступає над нею на 10-12 см. Зверху над ящиком закріплюють очерет так, щоб його кінці звисали над підставкою, прикриваючи вхід.

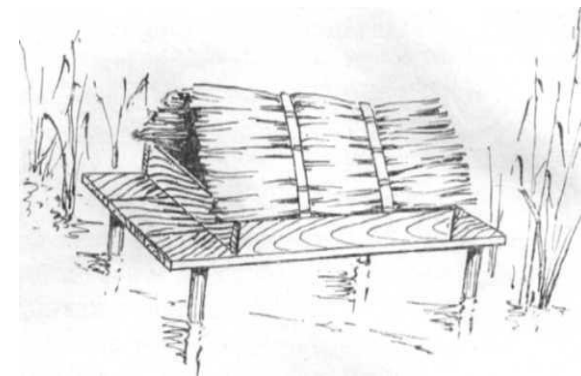
Будівельний матеріал гнізда не випадатиме з ящика, коли зробити п'ятисантиметровий борт з дошки.

3. Відкритий зверху ящик розміром 40×30 см, 15 см заввишки накривають у вигляді даху очеретяною матою завтовшки 5 см, яку вкладають на дротяний каркас. Краї мати повинні звисати над входом, який роблять у ящику на висоті 10 см. З боків

ящика повинні виступати дошки, щоб самки сідали на них, коли виходять з води. Споруду маскують очеретом або рогозом.

4. Ящик розміром 40×30 см, заввишки 20 см. В одному з кутків дна роблять отвір-вхід розміром 15×15 см. Упоперек дна набивають планку, щоб гніздовий матеріал не випадав крізь отвір. Знизу до дна прибивають під кутом 45° дошку завдовжки 30 см з набитими упоперек планочками, на які самки сідатимуть, коли виходитимуть з води. Зверху ящик накривають кришкою з набитим на неї толем або плівкою і прикривають очеретом. Такі гніздівлі ставлять па чотирьох стовпчиках на висоті 1 м над водою (мал. 19, в).

Гніздівлі у вигляді куреня роблять з різного матеріалу. Для спорудження очеретяного куреня (мал. 20) нарізають торішний очерет завдовжки 120 см. Три-, п'ятисантиметровий шар очерету закріплюють між двома парами паралельних дощечок, які розміщують на відстані 15 см в обидва боки від середини майбутньої мати. Дощечки мають бути завдовжки 30 см, завширшки 2-3 см, завтовшки 1-2 см. Ці планки добре утримують очерет. Крім того, вони є гарною основою для гнізда. Зроблена мата буде 30 см завширшки, 120 см завдовжки. Дві такі мати

Мал. 20. Гніздівля – курінь для качок.

скріплюють довгими боками дротом, щоб вони між собою були рухомі. З них роблять двопохилий дах майбутнього куреня. Не скріплені боки розводять на відстань 30 см і до них прикріплюють посередині підставку або ящик з низенькими (3-5 см) краями розміром 30×30 см — основу майбутнього гнізда. В нього кладуть шар сіна.

Такий курінь закріплюють на пучках заломленого торішнього очерету, щоб обидва протилежні кінці його, які не мають основи для гнізда, звисали над самою водою. Тим самим вони не дають можливості пернатим хижакам проникати всередину укриття. Ніякого додаткового маскування ці споруди не потребують. Якщо такі гнізда не планується перевіряти, то дах куреня можна робити суцільним, тобто з мати завширшки 60 см. Планки для скріплення мати можна замінити лозою.

Гніздівлі у вигляді куреня перспективні на тих водоймах, де немає різких коливань води і хижих ссавців.

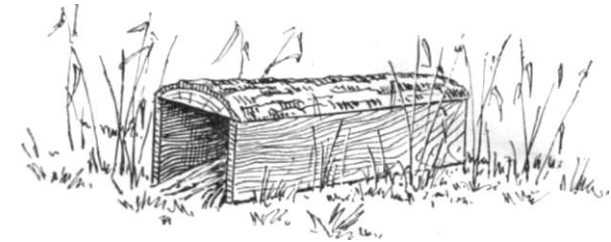
Дерев'яний курінь роблять з дощок 50-70 см і більше завдовжки. Як і в очеретяному курені, ширина даху повинна бути 30 см, а основа для гнізда — 30×30 см. Дерев'яні курені, особливо обидва входи, треба маскувати нарізаним очеретом (снопиками чи суцільним шаром). Такі курені можна розставляти на пучках заломленого очерету по берегах водойм, на островах тощо.

Будівельним матеріалом для куренів може бути гілля.

На тих водоймах, де рівень води коливається протягом доби чи гніздового періоду, курені будують на плотях з дощок або колод. Для цього надрізають метрові колоди завтовшки 15-20 см і скріплюють їх. Такі плоті з гніздівлями прикріплюють до кілка, забитого в дно, або прив'язують до корча, дерева, куща. Довжина шнурка або дроту повинна відповідати рівню перепаду води. Там, де є зарості, гніздівлі закріпляти не потрібно.

Замість куреня можна робити споруди у вигляді тунелю з дощок. Довжина тунелю 60-70 см, висота й ширина по 25 см (мал.

21). Такі гніздівлі будують на островах між купинами, осокою чи кущами трави. Для гнізда роблять ямку, в неї кладуть сіно.

Мал. 21. Гніздівля-тунель для качок.

Можна робити гніздівлі з кошиків, сплєтених з лози. Їх розвішують на підтоплених кущах серед гілок. Корзини прикривають очеретом, торішніми гілками з листям, залишаючи отвір 10-12 см. Над корзиною зв'язують бічні гілки, всередину кладуть сіно. Можна збудувати гніздівлю з двох кошиків, залишивши між ними з одного боку отвір 12 см (мал. 22). Кошики плетуть заввишки 50 см, діаметром 40 см з бічним отвором у 10-12 см.

Мал. 22. Гніздівля з кошика.

У місцях, які не заливаються в гніздовий період водою, можна виставляти перевернуті догори дном кошики, піднімаючи один бік на 12-15 см. Їх краще розставляти серед лучної рослинності, прикриваючи зверху рогозом, очеретом, травою. В гніздо-ямку кладуть сіно.

Гніздівлі з гілок використовують для приваблювання на гніздування качок та інших птахів. Для цього гілки сосни та інших дерев закріплюють біля основи куща, деревця, пенька гіллям донизу.

Можна також кріпити гілки до каркаса, зробленого з трьох кілків, устромлених у землю у вигляді піраміди. Якщо хвоя змінить своє забарвлення або обсіплеться, на гніздівлю кладуть свіжі гілки.

Простим способом створення гнізда є розчищення куща всередині на висоті 30-40 см. Зрізані гілки кладуть зверху. Проростаючи, молоді гілки закривають основу. Можна ще зв'язати кілька гілок над майбутнім гніздом, місце для гнізда вистелити сіном. Найкраще такі гніздівлі готувати в кінці літа, коли молоді гілочки ще можуть прорости. Навесні їх необхідно підрізати, щоб від них пішла бічна поросль і прикрила майбутнє гніздо.

Качки гніздяться в купах хмизу, всередині яких залишають місце для гнізда.

Щільність поселення — до 20 гніздівель на 1 га акваторії.

Щоб зберегти молодняк, слід подбати про укриття. Для цього створюють споруди у вигляді валів з лози, під якими можуть ховатися пташенята в разі небезпеки. Такі вали повинні бути не дуже скручені, закріплені на відстані 10-20 см від поверхні води, а гілки з них мають частково звисати в воду.

Приваблювання водоплавних птахів буде зведене нанівець, якщо не захищати їх від сірих ворон, очеретяних лунів, водяних щурів й деяких наземних хижаків. Ворони досить добре знаходять штучну гніздівлю, якщо хоч раз у ній поживилися. Місцем для

спостереження вони обирають старі, поодинокі дерева, тому, якщо такі дерева є поблизу гніздівель, їх треба спилувати.

Підгодовування птахів

Підгодовуванням птахів займаються юннати шкіл або любителі природи. В широких масштабах цю роботу проводять в деяких мисливських господарствах переважно для підгодовування мисливських птахів.

Підгодовування сприяє виживанню птахів у несприятливу пору року. Адже багато їх гине саме в суворі зими від нестачі корму. Весняні снігопади, завірюхи призводять до загибелі великої кількості птахів, особливо тих, що рано прилетіли до нас: шпаків, жайворонків, білих плісок, водоплавних птахів. Похолодання влітку із затяжними дощами негативно впливає на ріст і розвиток пташенят, на їхнє виживання. В цих випадках дуже потрібна допомога людини. Отже, підгодовувати птахів слід у певних масштабах і взимку, і влітку.

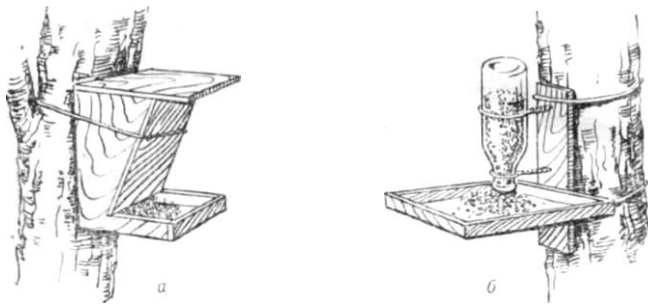
Більшість дрібних горобиних птахів, які потребують особливого підгодовування, живуть у лісах, садах, парках. Це синиці, повзики, дятли, горобці. Живлячись узимку насінням різних рослин, вони і влітку при нестачі комах, поїдають цей корм. Це дає змогу підгодовувати їх насінням конопель, соняшника, кавуна, різними крупами, крихтами білого хліба, шматочками м'яса, сала. Годівниці іноді відвідують снігурі, омелюхи, яким бажано давати ягоди (горобину, журавлину, калину).

Годівниці бувають різної конструкції. Найкраще робити годівниці з дахом, щоб на корм не потрапляли сніг, дощ. Найпростішою годівницею є звичайна фанерна дощечка з бортом 3-5 см. Такі годівниці часто вивішують у садах, парках, але краще їх чіпляти під якимось навісом біля хати, сараю, на балконі. Досить годівницю виявити одному птахові, як через декілька днів на ній годуватиметься вся зграя, що тримається в даному районі.

Із закритого типу годівниць (мал. 23) можна рекомендувати годівницю-автомат (мал. 23, а), у якій корм, в міру з'їдання птахами, висипається. Годівницю-автомат можна зробити з пляшки (мал. 23, б). Норма зерна на одного птаха приблизно 25-30 г.

У весняний, літній і ранньоосінній періоди птахів краще годувати в певні години з таким розрахунком, щоб вони не лише їли на годівниці, а й відшукували комах на деревах. Наприклад, давати їжу вранці і ввечері.

Бажано, щоб на годівниці був пісок або дрібний гравій, потрібний птахам для перетирання корму в шлунку.

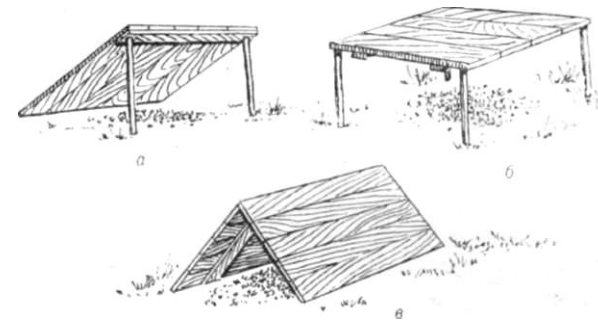
Мал. 23. Годівниці закритого типу.

Деякі птахи годуються взимку на землі. Це кільчаста горлиця, посмітюха, звичайна вівсянка та інші. Цих птахів потрібно підгодовувати вівсом, просом чи пшоном, зерновими відходами тощо.

Серед мисливсько-промислових птахів є осілі, які іноді мігрують на незначні відстані, і перелітні, які в деяких випадках залишаються в нас на зиму поблизу незамерзаючих водойм.

До осілих птахів належать сірі куріпки, звичайні фазани, тетереви. Ці птахи відвідують ремізи — ділянки, засаджені горобиною, кизилом, бузиною або засіяні вівсом, просом, ячменем, пшеницею, житом, кукурудзою, соняшником, коноплями

та ін., які поліпшують кормові й захисні умови мисливських угідь. На цих ділянках можна влаштовувати годівниці для підгодовування. Годівниці роблять у вигляді похилого даху (мал. 24, а) розміром 1,5×1,5 м або 2×2 м. У деяких господарствах дах роблять плескатий (мал. 24, б). Годівниці також можуть мати вигляд куреня, відкритого з обох боків на випадок небезпеки (мал. 24, в). Якщо підгодовування птахів почали проводити після випадання снігу, то для швидшого знаходження птахами годівниці

Мал. 24. Годівниці для мисливсько-промислових птахів.

потрібно робити стежки до годівниці, посипані половиною з деякою кількістю-зернових відходів.

Підгодовувати птахів можна зерновими відходами, комбікормом, вівсом, просом, кукурудзою, горохом тощо. До корму добре добавляти кісткове борошно, крейду. Іноді в місцях підгодовування ставлять снопики необмолоченого вівса, проса тощо. Загальна кількість корму на добу на одного птаха 200-250 г. Увесь час потрібно стежити, щоб корм не був засипаний снігом.

На тих ділянках, де є горобина, кизил, бузина, живляться також і немисливські птахи.

До перелітних птахів, які іноді залишаються в нас на зиму, належать качки, гуси, лебеді, лиски, тобто водоплавні птахи.

Взимку під час раптового замерзання водойм вони голодують і знесилюються. Щоб їх підгодовувати, на березі або недалеко від краю ополонки (до неї можна добратися на човні, підбитому залізом) кладуть очеретяну мату, соломку чи дерев'яний настил, на який викладають відходи зерна, комбікорм.

Є й інший спосіб підгодовування: на краю водойми, ополонки будують пліт, на краю якого роблять корито з дощок. На зовнішній стінці корита роблять ще одне корито з оцинкованого заліза розміром 124×25 см. Три його стінки повинні бути заввишки 9-10 см, четверта 30 см. Верхній край корита загинають і чіпляють за край дерев'яного корита. Корм кладуть у дерев'яне корито. Коли качки їдять, частину корму вони викидають назовні, і тут оцинковане корито перешкоджає попаданню корму у воду. З нього качки вибирають цей корм. Норма зерна на одного птаха 150- 200 г.

Галечники. Біля місць підгодовування бажано мати галечники, які особливо потрібні в заболочених місцях, у степових районах, де важко або неможливо знайти камінці, необхідні птахам - для перетирання грубого корму. Для цього в місцях, де вітер здуває сніг, або на схилах насипають піску і дрібного гравію (до 5 мм у діаметрі) загальною масою до 40-50 кг. Можна над галечниками зробити намет, але все одно треба стежити за ними постійно, очищати від снігу, а також перевіряти, чи використовують його птахи.

Водопі. В мисливських господарствах роблять штучні водопі на струмочках, упорядковують джерела. Роблять також невеликі цементовані водопі. Зробити тимчасовий водопі можна, розрізавши вздовж старий скат від автомашини і заповнивши його водою. Водопі конче потрібні птахам не лише влітку, коли сухо, а й восени, коли ще не випав сніг, який птахи використовують замість води.

Отже, завдяки підгодовуванню можна приваблювати птахів у різні періоди їх життя, особливо восени і взимку, збільшуючи їх

кількість у певних місцях. Активну участь у підгодовуванні птахів повинні брати учні як міських, так і сільських шкіл.

Список використаної літератури

1. Буценко А.О., Шарлемань М.В. Приваблювання птахів. – К.: Державне видавництво літератури з будівництва і архітектури УРСР, 1960. – 40 с.
2. Воїнственський М.А., Стойко С.М. Охорона природи.— К.: Рад.школа, 1977.—145 с.
3. Гальченко П.Ф. Пернаті друзі. – К.: Урожай. 1978.
4. Гладков Н.А. Тише, птицы на гніздах. – М.: Лесн. Пром.-сть, 1967.
5. Отрыганьев Г.К. Рождение птицы. – М.: Космос, 1970.
6. Отрыганьев Г.К. Как приручили животных. – К.: Колос, 1972.
7. Рахманов А.И. Птицы - наши друзья. – М.: Росагропромиздат, 1989.
8. Романишин Г.Ф. Співочі птахи. – К.: Реклама, 1973.
9. Смогоржевський Л.О., Федоренко А.П. Охорона та приваблювання птахів. – К.: Рад.школа 1986. – 72 с.
10. Смогоржевський Л.О., Пернаті друзі. – К.: Рад.школа 1977.- 160 с.
11. Федоренко А.П. Охорона рідкісних видів фауни. – К.: Урожай, 1985. – 63 с.
12. Штейнбах М. Мир лесных птиц. – М.: Сов.Россия, 1984.

Дика качка

Очеретянка прудка

Шпаки

Підкоришник короткопалий

